

COMPOSITIONAL REGULARITIES OF BELFRY IN TRINITY-ILLYA MONASTERY IN CHERNIGIV

Kateryna Mikheyenko

Annotation. In the article, the attempt is taken to outline the compositional regularities of the belfry in Trinity-Ilyya Monastery. The history of building construction is superficially described. The sequence of plan and facade creation based on geometrical and analytical methods is determined. The principles of using correlations of “two squares” in the architecture of the belfry are found out.

Keywords: metrology, dimension, ratio, compositional solution, fathom, proportions.

УДК 726.59(477-25)

Ольга Рижова

*науковий працівник Національного Києво-Печерського
історико-культурного заповідника*

Історія вивчення високих іконостасів Софії Київської (За бібліографічними джерелами)

Анотація. Подається огляд бібліографічних джерел з дослідження високих іконостасів собору Софії Київської — головного (1731–1754), фрагмент якого вцілів у соборі, та іконостасів бічних вівтарів, деякі фрагменти котрих та ікони існують і донині.

Ключові слова: ікона, іконостас, Софія Київська, історія вивчення, перебудова.

Історія вивчення високих іконостасів Софії Київської, як головних, так і розміщених у приділах, зводиться до побіжного згадування про них. Завдання даної статті — дати звід бібліографічних джерел і за цими розрізненими фрагментами-зауваженнями відтворити хронологічно послідовну картину історії вивчення високих іконостасів головного собору Софії Київської.

Розпочнемо з головного високого іконостаса, який розміщувався у трансепті. Під поняттям головно-

го іконостаса автор статті вважає можливим і необхідним об'єднати два явища з життя собору Софії Київської — це так звані “могилянський” іконостас 1644 року та іконостас “елизаветинський” 1731–1754 рр., зведений за митрополитів Рафаїла Заборовського і Тимофія Щербацького, фрагмент якого і нині зберігається в соборі. Потреба у вивченні двох іконостасів в сполучі диктується усталеною традицією в літературі, присвяченій Софії Київській: при згадуванні іко-

ностаса донині збереженого неодмінно йде посилення на іконостас “могилянський”, оскільки досить високою є вірогідність, що ікони з “могилянського” іконостаса могли бути перенесені до іконостаса 1731–1754 рр. або ж до іконостасів приділів.

Отже, вперше згадку про високий (“могилянський”) іконостас зустрічаємо у Павла Алеппського в його “Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию...” [1, вип. II, с. 70]. Однак на цьому відомості про “могилянський” іконостас в літературі закінчуються і починається згадування “єлизаветинського” іконостаса. Наступним за хронологією дослідником був митрополит Є. Болховітінов, який у своїй праці “Описание Киево-Софийского собора и Киевской епархии” (1825) побіжно згадує тільки “єлизаветинський” іконостас [2, с. 46].

М. Закревський в “Описании Киева...” у 121 параграфі “Софийский собор” і главі “Возобновление иконостаса и вообще всего Собора”, посилаючись на Іоанна Скворцова, пише: “Любя благолепие, митрополит Рафаил Заборовский (1731–1747) устроил в Софийском храме весьма красивый иконостас... При последнем возобновлении снят верхний ярус иконостаса; остались еще два, которые вновь вызолочены” [4, с. 818].

Як і в попередньому джерелі (твір І. Скворцова) М. Закревський не вказує, який власне ряд знято, а які залишені. Можна припустити, що під залишеними двома рядами М. Закревський має на увазі апостольський і намісний ряди, а під знятим — пророцький.

На відміну від попередніх дослідників, протоієрей Петро Лебединцев в “Описании Киево-Софийского кафедрального собора” присвячує іконостасам окремий розділ [6, гл. 5, с. 12], в якому наводить досить точні відомості про датування та виконавців як “могилянського”, так і “єлизаветинського” іконостасів [6, с. 13].

Див. також гл. 29. “Летопись киево-софийского собора и киевской метрополии”, с. 82–85:

“1633 июня 2-го дня святая София отобрана от наместника униатского митрополита Вениамина Рутского... Но митрополит Петр Могила принял Св. Софию безпокровну “украшения внешнего и внутреннего, св. икон, св. сосудов и св. одежд не единого не имущу”.

1633 июля 70го великия сия церкви престол освящен преосвященным Петром Могилой, митрополитом киевским и галицким и всея России к великой радости православных.

1634 Св. София иждивением м. Петра и благочестивых жертвователей начала обновлятися. В сие время пристроено 4-ре малых полукружия к восточной алтарной стене и в них устроены вновь престолы во имя св. Антония и Феодосия и Успения Божией Матери, — с правой стороны, св. князя Владимира и Благовещения — с левой стороны от главного алтаря, а на хорах устроены алтари во имя св. Николая и св. Апостола Андрея Первозванного.

1644 московской сусальник Иоаким Евтихийев, присланный по велению царя Михаила Федоровича в следствии просьбы митрополита Петра Могилы, “преславны иконы в св. Софии украси, во еже всем дивитися преславному сицевому делу, и с миром отпушен в Москву”.

Закінчується дореволюційний літопис головних іконостасів Софії Київської дуже докладним твором-

Лл. 1. “Єлизаветинський” — головний іконостас Собору Софії Київської (1731–1754). Малюнок — акварель Ф. Солнцева [10, с. 42].

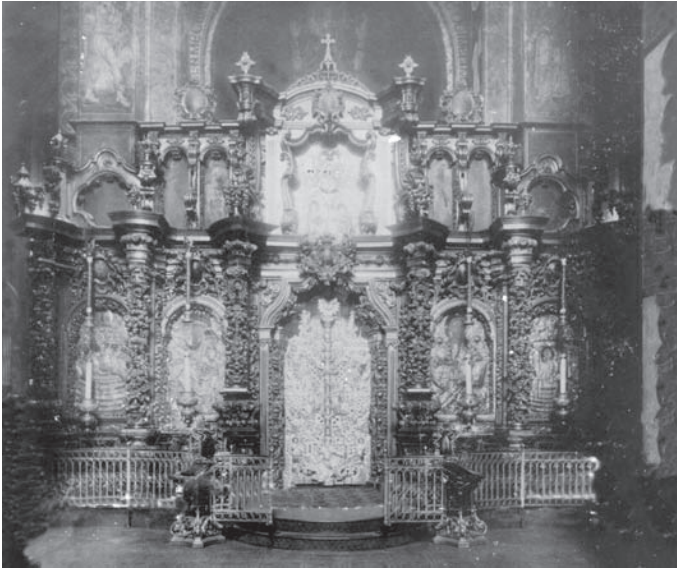
“Єлизаветинський” іконостас закриває головний престол Софії — Різдва Богородиці і два бічних приділи: жертвенник і бічний вістар Іоакима і Ганни. Складається з цокольного, намісного, святкового, апостольського і пророцького рядів. Отже, якщо спиратись на свідчення П. Лебединцева про те, що в 1846 році був знятий пророцький ярус [6], то акварель можна датувати не пізніше 1846 року

рукописом священника А. Лінчевського “Св. София Киевская (XI–XX вв.). Историко-археологическое исследование”, в якому автор наводить розгорнутий перелік літератури та архівних джерел стосовно Софії Київської [7, с. 416–418] й детальнішу хронологію та історію перебудови “єлизаветинського” іконостаса [7, с. 561].

Наочно відновити картину перебудови іконостаса допомогли архівні фотографії і акварель Ф. Солнцева, а також доповідна записка Ф. Солнцева митрополитові Філарету про перебудову іконостаса.

Перед тим, як перейти до огляду бібліографії з даного питання в період 1914–2008 рр., зауважимо, що, крім головного іконостаса, у Софії Київській існували іконостаси приділів. Митрополит Є. Болховітнов у розділі “О нынешнем состоянии Киево-Софийского собора по внешности и внутренности” (1825) перераховує усі придільні храми [3, с. 64–65].

Протоієрей П. Лебединцев в “Описании Киево-Софийского кафедрального собора” (1882) до часів правління Петра Могили (1632–1647) зараховує “іконостасы ал-

Пл. 2. “Єлизаветинський” іконостас після 1853 року.
Фотографія з рукопису А. Лінчевського [7, л. 20, іл. 21].

На фото зафіксована центральна частина головного іконостаса, коли вже знятий верхній ярус з іконами пророків в 1846 р.; знятий трикутник з сьйвом, а замість нього поставлено хрест з двома серафимами з боків; знята сінь над царськими дверима, а по боках образа Св. Трійці з-під ікон чотирьох апостолів вийняті чотири ікони дванадесятих празників; образ Св. Трійці поставлений безпосередньо на раму св. дверей (за проєктом Ф. Солнцева, представленим у 1850 р. і реалізованим в 1853 р.)

тарей Архангело-Михайловського, Антоно-Феодосієвського, Георгієвського і Владимирського — в нижньому етажі; Андреевського і Николаєвського — на хорах. Іконостас Апостольського придела належить половині XVII століття; іконостаси приделів Сретенського, Богоявленського, Страстного (в коридорі бібліотеки), Преображенського і Вознесеного (в куполах) устроені в кінці XVII століття, коли надстроєні були верхні етажі над нижніми папертями. ... Рисунки іконостасів Апостольського, Сретенського, Страстного, Богоявлен-

ського, Преображенського, Вознесеного замечательні по ідеї в них вираженій. В Апостольському іконостасі, над нижнім станом наместних ікон, сделана отлогая под углом в 135 градусів плоскость, окруженная 12ю невеличкими в аршин висоти таблицями. На самій плоскості зображен в більшому розмірі новий Ієрусалим, а на оточуючих його таблицях 12 апостолів, відповідно апокаліптичному видінню (Апокаліпсис, XXI гл.). Верхня частина Сретенського іконостаса представляє на ажурному золотеному полі багатогли-

тое дерево, ствол которого выходит из чресл лежащего Иисуса, а на ветвях его круглые изображения царей иудейских, предков обетованного Мессии, названного у пророков жезлом от корня Иисеева. В верхней части иконостасов Богоявленского и Страстного, состоящих так же из ажурной резьбы, представлены в первом Крещение Господне, во втором Его Распятие. Иконостасы Преображенского и Вознесенского верхними частями своими изображают первый гору Фавор, последний — гору Елеонскую, с накладными на ней иконами Спасителя и Апостолов, в числе, указанном в евангельских повествованиях о самих событиях” [6, с. 13–15].

М. Закревський в “Описании Киева” пише, що “в храме Св. Софии считалось прежде осмнадцать престолов, если считать их по приделам для них определенных; но Иван Скворцов говорит, что престолов всех в 1854 г. было на лицо 15” [4, с. 771–772].

На даний момент в експозиції південної галереї другого поверху Софії Київської зберігаються фрагмент іконостаса приділу в ім’я святих Іоакима і Анни з іконами “Зачаття Пресвятої Богородиці” (166×76×2,5, інв. У-290), “Таємна вечеря” (162×73×3, інв. У-285), “Авраам і Сарра” (57×53,5×3, інв. У-81329), “Зустріч Авраама з Мельхіседеком” (57×56×3,5, інв. 1331) та ікони “Св. Апостоли Марко і Матвій” з іконостаса приділу в ім’я Дванадцяти Апостолів, ікона “Архістратиг Михайло” (95×80, з різьбленим обрамленням, інв. 1314.) іконостаса приділа в ім’я чуда Архістратига Михайла.

В альбомі “Образи Києва середини XIX ст. Карл Петер Мазер.”, Нюстремс, [11, с. 25, мал. 8] зображений іконостас приділу Чуда Михайла (Архангело-Михайлівського). Копія малюнка відтворена наприкінці даної статті.

Таким чином, історія вивчення (до речі, досить докладна і ґрунтовна) як головного, так і сукупності іконостасів приділів собору Софії Київської закінчується в 1914 р. і, як можна побачити з твору А. Лінчевського на той час, тобто в 1914 р., іконостаси у більшості своїй були на місцях. Відомості про історію існування іконостасів за період з 1914 (коли іконостаси ще були в наявності) і до 1934 року (часу створення заповідника) розпорошені в окремих спогадах очевидців, і зібрати їх в єдину картину, вочевидь, — справа подальших наукових досліджень. Наведемо тут лише деякі уривки, які можуть свідчити про подальшу долю пам’яток.

Частково заповнюють інформаційну лауну з життя Софії Київської в післяреволюційний — домузейний — період спогади першого директора Софійського заповідника І. Скуленка, опубліковані І. Преловською в статті “Софія Київська в 1934 році: ліквідація громади УПЦ, створення заповідника” [13, с. 146–152]. Спираючись на відомості, наведені в статті, можна дійти наступних висновків: у період з 1919 до 1934 р. іконостаси, здебільшого, ще були в наявності, оскільки на території Софійського подвір’я існували церковні громади і правились служби. Наприкінці жовтня 1932 р. розпочалися опис і передача майна (“переписали іко-

Лл. 3. “Єлизаветинський” іконостас після 1888 року.

На фото видно центральну частину головного іконостаса, коли знято апостольський ряд; іконостас увінчаний дерев’яним позолоченим хрестом, виконаним в техніці ажурного різьблення М. Мурашком за проектом художника Козерського. Фотографія опублікована в [10, с. 30]. Походження її не вказане

ностаси, ікони, панікадила...”), а “5 травня 1934 року підписали акт, що релігійна громада здала, а Музейний городок прийняв у своє відання Софійський собор з усім майном” [13, с. 150].

Далі, з книги О. Повстенко “Катедра св. Софії у Києві” дізнаємося про долю восьми (з понад двадцяти) іконостасів Софії Київської: “За 1935–1937 рр. розібрано вісім високомистецьких барокових іконостасів роботи українських майстрів XVII–XVIII ст. З них був дуже цінний іконостас Стрітенського вівтаря XVIII ст., що являв собою середній ярус сучасного головного іконостаса і 1888 року був перенесений в цей вівтар. Так загинули іконостаси Миколаївського та Андріївського вівтарів, надзви-

чайно цінні іконостаси Богоявленського вівтаря, що в своїй чудовій різьбі зображував цілу подію хрещення Господнього, Преображення Господнього вівтаря з зображенням гори Фавор та Преображення, Страсного — з зображенням сцен Розп’яття та інших вівтарів.

З цих чудових пам’яток дереворізьби українського бароко, як і з інших іконостасів київських церков, за урядовим розпорядженням здиралась позолота, а самі іконостаси були майже всі спалені” [12, с. 12–15].

Наступним дослідником (вже на той час тільки фрагмента головного іконостаса) був співробітник Софійського заповідника П. Мусієнко. В його рукописові “Художники Софії Київської XVII–XVIII ст.”

Іл. 4. Іконостас бічного вітваря Софії Київської.
Реконструкція фрагмента іконостаса жертovníка.

Фрагмент іконостаса жертovníка включає ікони “Іоанн Богослов”, “Пресвята Богородиця — Сімеоново пророцтво” і “Міянний змії”, які знаходяться в головному просторі собору; ікони “Тамна вечеря”, “Зустріч Авраама з Мельхіседеком” та арка бічних врат жертovníка знаходяться в експозиції південної галереї другого поверху

1963 роук [8] як один з можливих архітекторів і учасників будівництва “могилянського” іконостаса згадується Октавіано Манчіні і далі коротко подано відомості про іконописну майстерню Софійського собору. На жаль, у згаданому рукопису всі імена наводяться без посилання на архівні джерела.

У книзі “Нариси з історії українського мистецтва” (1966) серед інших іконостасних комплексів XVIII ст. київської школи згадується і головний іконостас Софійського собору з датуванням 1746 роком [13, с. 93]. У шеститомнику “Історія українського мистецтва” (1968) в главі “Скульптура та різьблення” читачеві пропонується опис “могилянського” іконостаса Павлом

Алеппським [5, с. 142]; репродукуються окремі складові “елізаветинського” іконостаса: царські врата [5, с. 130] і навершя [5, с. 144].

Окремі архівні відомості, опубліковані співробітником заповідника “Софія Київська” Р. Фурман у невеликій статті “До історії живописної майстерні Софійського монастиря в Києві” (1991), дозволяють простежити етапи існування живописної майстерні при Софійському соборі у XVIII ст. [16], проте не заторкують історії існування іконостаса (іконостасів).

Н. Нікітенко в своїй статті “Головний іконостас Софії Київської як історико-культурний феномен” (2007), публікуючи історію існу-

Лл. 5. Реконструкція фрагмента іконостаса діаконика — бічного вітваря Святих Іоакима і Анни.

Фрагмент іконостаса діаконика включає ікони “Різдво Богородиці”, “Собор Пресвятої Богородиці” і “Сон Іакова”, які знаходяться в головному просторі собору; ікони “Зачаття Пресвятої Богородиці”, “Авраам і Сарра” та арка бічних врат жертвника знаходяться в експозиції південної галереї другого поверху.*

вання головного іконостаса і опис ікон, завершує статтю висновками, в яких водночас вирішує і проблему стилю ансамблю [10, с. 45], і проблему авторства [10, с. 32]. Категоричність, з якою надається атрибуція творам, викликає сумніви через відсутність ряду еталонних пам’яток і брак прямих архівних вказівок на авторство.

На наш погляд, питання стилю іконостасного ансамблю Софії Київської ще й до сьогодні не висвітлені. І для того, щоб знайти відповіді на них, необхідно детально вивчити художнє середовище Києва XVIII ст. — середовище, в якому

народились обрані для дослідження пам’ятки. Без цілеспрямованого осмислення співвідношення стилю та якості певної пам’ятки з найближчими київськими аналогами навряд чи можна оцінити її своєрідність. Тому виникає необхідність обрати об’єктом вивчення явище іконопису в Києві XVIII ст. в усіх його аспектах прояву: замовники, історія і топографія іконного ремесла (живописно-іконописні майстерні), майстри (ченці-іконописці та ремесленники-миряни), система освіти в іконній справі (куншти, взірці), матеріали (технологія іконопису).

* Усі світліни з приватного архіву автора статті. Фотограф О. Л. Гончар. Реконструкції автора О. Рижової, технічна підтримка О. Положенцев.

На нашу думку, подібне дослідження дозволить ввести до наукового обігу ще цілу низку знакових пам'яток для української культури XVIII ст.

1. *Алепский П.* Путешествие антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII в., описанное его сыном архидьяконом Павлом Алеппским: Пер. И. Муркоса. — М., 1897.
2. *Болховитинов С.* Описание Киево-Софийского собора и Киевской епархии. — К., 1825.
3. *Болховитинов С.* Вибрані праці з історії Києва. — К., 1995.
4. *Закревский Н.* Описание Киева: вновь доработанное и значительно умноженное издание с приложением рисунков и чертежей. — М., 1868.
5. *Історія українського мистецтва.* — К.: Мистецтво, 1968. — Т. 3.
6. *Лебединцев П. П.* Описание Киево-Софийского кафедрального собора. — К., 1882; *Лебединцев П.* Возобновление Киево-Софийского Собора в 1843-1853. — К., 1879; *Лебединцев П.* Святая София Киевская, ныне Киево-Софийская кафедра, — К., 1890.
7. *Линчевский А.* Св. София Киевская (XI—XX вв.): Историко-археологическое исследование. — К., 1914 (рукопис).
8. *Мусієнко П. Н.* Художники Софії Київської XVII—XVIII ст. (рукопис) // Центральний державний архів літератури і мистецтва України. — Ф. 990, оп.1, спр. 122.
9. *Нариси з історії українського мистецтва.* — К.: Мистецтво, 1966.
10. *Нікітенко Н. Н.* Головний іконостас Софії Київської як історико-культурний феномен // Пам'ятки України. — 2007. — № 1.
11. *Карл Петер Мазер.* Образы Киева середины XIX ст. — Нюстремс, 1999.
12. *Повстенко О.* Катедра св.Софії у Києві. — Нью-Йорк: Українська Вільна Академія Наук у США, 1954.
13. *Преловська І.* Софія Київська в 1934 році: ліквідація громади УПЦ, створення заповідника // Пам'ятки України: Історія та культура. — 2003. — № 2. — С. 146–152.
14. *Скворцов Иоанн.* Описание Киево-Софийского собора по обновлению в 1843–1855. — К., 1854.
15. *Уманцев Ф.* Троїцька надбрамна церква Києво-Печерської лаври. — К., 1970.
16. *Фурман Р.* До історії живописної майстерні Софійського монастиря в Києві // Образотворче мистецтво. — 1991. — № 2.

**HISTORY OF STUDYING
OF HIGH ICONOSTASIS IN KYIV ST. SOPHIA CATHEDRAL
(BY BIBLIOGRAPHIC SOURCES)**

Olga Ryzhova

Annotation. The surveying of the bibliographic sources from the research of the main high iconostasis in Kyiv St. Sophia Cathedral (1731–1754), fragment of which has been survived and iconostasis of side altars with some survived fragments is given.

Key words: icon, iconostasis, St. Sophia in Kyiv, history of studying, reconstruction.